

Michael J. Sandel

Mi igazságos? ... és mi nem?

13/b

Mondhatja valaki, hogy a katonai kitüntetés speciális eset, egyfajta visszanyúlás a múltba a becsület és az erény ősi koncepcióihoz. Manapság az igazságosság kapcsán leggyakrabban azon vitatkozunk, hogyan osszuk el a jólét gyümölcseit vagy a nehéz idők terheit, és hogyan definiáljuk az állampolgárok alapvető jogait. E dolgokban a szabadsággal és a jóléttel kapcsolatos megfontolások dominálnak. Ám a gazdasági folyamatok jó és rossz aspektusairól zajló viták gyakran visszavezetnek bennünket Arisztotelész kérdéséhez, hogy tudni illik erkölcsi értelemben mit érdemelnek meg az emberek, és miért.

Az állami mentőakciókkal kapcsolatos felháborodás

I. A 2008–2009-es pénzügyi válsággal kapcsolatos közfelháborodás jól szemlélteti ezt. Éveken keresztül a részvények és az ingatlanok ára emelkedett. Az igazság pillanata a lakáspiaci buborék kipukkanásával érkezett el. A Wall Street-i bankok és pénzügyi vállalkozások milliárd dollárokat fektettek jelzáloggal fedezett komplex pénzügyi eszközökbe, a jelzálogok értéke pedig lecsökkent. Az egykor büszke Wall Street-i befektetési bankok a csőd szélén tántorogtak. A tőzsde összeomlott, nem csupán a nagy befektetőket rántva magával, de az átlag amerikaiakat is, akiknek a nyugdíj-előtakarékossági befektetései szenvedtek el jelentős értékvesztést. Az amerikai családok vagyona 2008-ban 11 000 milliárd dollárral csökkent, ami megegyezik Németország, Japán és az Egyesült Királyság összesített éves nemzeti termékével.¹⁶

II. 2008 októberében George W. Bush elnök 700 milliárd dollárt kért a Kongresszustól az ország nagy bankjainak és pénzügyi vállalkozásainak megmentésére. Nem tűnt tisztességesnek, hogy a Wall Street, amely hatalmas profitokat élvezett a jó időkben, most az adófizetők-től azt kérje, hogy állja a ceket, amikor a dolgok rosszra fordulnak. Ám aligha volt választási lehetőség. A bankok és pénzügyi vállalkozások olyan nagyra nőttek, és oly mértékben összefonódtak a gazdaság valamennyi szegmensével, hogy csődjük az egész pénzügyi rendszer összeomlását eredményezte volna. Ez a „too big to fail” jelenség („túl

A helyes dolog cselekvése

nagyok ahhoz, hogy a hatóságok megengedjék, hogy csődbe menjenek” – a fordító megjegyzése).

Senki nem gondolta, hogy a bankok és befektetési vállalkozások megérdemelték ezt a pénzt. Felelőtlen fogadásaik (amelyeket a nem megfelelő állami szabályozás tett lehetővé) okozták a válságot. Ám ez volt az az eset, amikor a gazdaság egészének érdekei erősebbnek bizonyultak a méltányossággal kapcsolatos megfontolásoknál. A Kongresszus vonakodva jóváhagyta a mentésre kért összeget.

Aztán jött a bónuszok ügye. Nem sokkal az állami mentőakciók indulása után beszámolók láttak napvilágot, amelyek szerint néhány állami mentőövet kapott cég vezető munkatársainak több millió dollár összegben fizet ki bónuszokat. A legarcátlanabb eset az American International Group (AIG) óriásbiztosítónál történt, amelyet kockázatos pénzügyi termékekkel foglalkozó részlege vitt csődbe. Dacára annak, hogy masszív állami tőkeinjekcióra szorult (összesen 173 milliárd dollár összegben), a vállalat 165 millió dollár összegben fizetett ki bónuszokat éppen azon munkatársak számára, akik a válságot előidéző részlegen dolgoztak. Hetvenhárom munkatárs kapott egymillió dollár vagy azt meghaladó összegű bónuszt.¹⁷

A bónuszokról szóló híradások óriási tiltakozó hullámmot indítottak el a közvéleményben. Ez alkalommal a felháborodás nem a tízdolláros jeges zacskók vagy a túlárzott motelszobák miatt tört ki. Most adófizetők pénzéből kifizetett dús jutalmakról volt szó, amit egy olyan részleg munkatársai kaptak, amely szerepet játszott abban, hogy a globális pénzügyi rendszer csaknem összeomlott. Valami tényleg nem stimmel. Végül is az Egyesült Államok kormánya 80%-ban tulajdonosa volt a cégnek, ám a pénzügyminiszter hiába könyörgött az AIG elnök-vezérigazgatójának, akit egyébként a kormány nevezett ki, hogy vonja vissza a bónuszokat. „Nem leszünk képesek a legjobb és legtehetségesebb embereket alkalmazni – válaszolta az elnök-vezérigazgató –, ha az alkalmazottak azt látják, hogy javadalmazásuk a pénzügyminisztérium folyamatos és önkényes beavatkozásától függ.” Azt állította, hogy ezeknek az alkalmazottaknak a tehetségére éppen az adófizetők érdekében van szükség, akik

Mintafeladat!

végül is a cég többségi tulajdonosai, hogy megszabadítsák a céget a „mérgező eszközöktől”.¹⁸

A közvélemény felháborodással reagált. Sokak érzését tükrözte a *New York Post* bulvárlap egész oldalas szalagcíme: „Lassan a testtel, mohó gazemberek!”¹⁹ A képviselőház megkísérelte visszaszerezni a pénzt egy törvényjavaslattal, amely 90%-os adóval sújtaná azokat a bónuszokat, amelyeket a nagy állami mentőakciókban részesült cégek munkatársai kaptak.²⁰ Andrew Cuomónak, *New York főállam-ügyésének* nyomására a húsz legnagyobb bónuszban részesülő AIG-munkatárs beleegyezett abba, hogy visszatéríti a kapott bónuszt, így végül is összesen közel 50 millió dollár körüli összeget visszaszereztek.²¹ Ez a gesztus valamennyire lecsillapította a közvélemény haragját, így a szenátusban a büntető adó támogatása már elhalt.²² Ám ezt követően a közvélemény még kevésbé támogatta, hogy adófizetői pénzből takarítsák el azt a szemetet, amit a pénzügyi szektor kreált.

Az állami mentőakciókkal kapcsolatos felháborodás mélyén egyfajta igazságtalanságérzés húzódott meg. Még mielőtt a bónuszügy kipattant volna, a közvélemény csak habozva és fenntartásokkal támogatta a mentőakciókat. Az amerikaiak egyfelől megértették, hogy meg kell akadályozni a gazdasági összeomlást, amely mindenkinek kárt okozott volna, másfelől meg voltak győződve arról, hogy mélyen tisztességtelen ilyen masszív összegeket csatornázni a csődbe ment bankoknak és befektetési vállalkozásoknak. A gazdasági katasztrófát elkerülendő, a Kongresszus és a közvélemény beleegyezését adta. De erkölcsi értelemben mindenki végig azt érezte, hogy ez egyfajta zsarolás.

Az állami mentőakciókkal kapcsolatos felháborodás alapját az erkölcsi érdembe vetett hit adta: a bónuszban részesült munkatársak (és munkáltatóik, akik a mentőcsomagokban részesültek) nem érdemelték meg a bónuszukat. De miért is nem? A válasz kevésbé magától értetődő, mint gondolnánk. Vegyünk szemügyre két lehetséges választ – az egyik a mohóságról, a másik a kudarcról szól.

A felháborodás részben abból táplálkozott, hogy a bónuszok mintha a mohóságot jutalmaznák, ahogy a bulvárlap nem túl fino-

man állította. A közvélemény ezt erkölcsi értelemben elfogadhatatlannak tartotta. Nem csupán a bónuszok, de maga az egész mentőakció mintha perverz módon jutalmazná, ahelyett hogy büntetné a mohóságot. A származékos üzletekkel kereskedők tevékenységük révén a vállalatukat és az egész országot súlyos pénzügyi következményekkel fenyegető helyzetbe sodorták – ez a tevékenység pedig nem volt más, mint ésszerűtlen befektetések végrehajtása a mind nagyobb nyereség elérése érdekében. Miután a jó időkben bezsebelték a nyereséget, ezek az emberek semmi rosszat nem láttak abban, hogy millió dolláros bónuszokat vegyenek fel még azután is, hogy befektetések összeomlottak.²³

A mohóságot nem csupán a bulvársajtó ítélte el, de (elegánsabb verzióban) a politikusok is. Sherrod Brown demokrata párti szenátor (Ohio állam) azt mondta, hogy az AIG viselkedéséből „csöpög a mohóság és az arrogancia”.²⁴ Obama elnök kijelentette, hogy az AIG „pénzügyi nehézségeit a felelőtlenség és a mohóság okozta”.²⁵

A mohóságnak ezzel a fajta bírálatával az a baj, hogy nem különbözteti meg azokat a bónuszokat, amelyeket az összeomlást követő mentőakció idején fizettek ki azokról, amelyeket a jó idők piaci viszonyai közepette osztottak szét. A mohóság gonosz dolog, rossz emberi attitűd, szélsőségesen monomániás nyereségvágy. Érthető, hogy az emberek nem szeretik az ilyesmit jutalmazni. Ám van-e okunk feltételezni, hogy a mentőakciók idején kifizetett bónuszok kedvezményezettjei bármennyire is mohóbbak voltak, mint néhány évvel korábban, amikor a dolgaik jól mentek, és még nagyobb jutalmakat vettek fel?

A Wall Street-i kereskedők, bankárok és menedzserek elkérik a munkájuk árát. Hivatásuk a pénzügyi nyereség hajszolása. A szakmájuk talán alakítja a jellemüket, talán nem, de nem valószínű, hogy erényességük együtt mozogna a tőzsde emelkedésével vagy esésével. Ha tehát helytelen volt a mentőakciók idején nagy bónuszokkal jutalmazni a mohóságot, nem lehetséges, hogy a nagy piaci bónuszok kifizetése is helytelen volt? A közvélemény felháborodott, amikor 2008-ban a Wall Street-i cégek (köztük olyanok is, amelyek adófizetői pénzen

támogatásban részesültek) összesen 16 milliárd dollár bónuszt fizettek ki. Ám ez az összeg kevesebb mint fele a 2006-os (34 milliárd dollár) és a 2007-es (33 milliárd dollár) kifizetéseknek.²⁶ Ha a mohósággal indokoljuk, hogy ezek az emberek nem érdemlik meg a pénzt most, milyen alapon mondjuk, hogy akkor megérdemelték?

Egy nyilvánvaló különbség, hogy a mentőakciók idején kifizetett bónuszokat az adófizető állta, míg a jó időkben kifizetett bónuszok fedezete a vállalatok nyeresége volt. Ám ha a felháborodás azon alapul, hogy a bónuszokat nem szolgálták meg, a kifizetés forrása erkölcsi értelemben nem döntő fontosságú. Ám ez mégis csak ad egy kis útmutatást: a bónuszokat azért állja az adófizető, mert ezek a vállalatok csődbe mentek. Ez elvezet bennünket a felháborodás gyökeréhez. Az amerikai közvélemény igazi ellenvetése a bónuszokkal – és a mentőakciókkal szemben – nem az, hogy a mohóságot jutalmazták, hanem hogy a kudarcot.

Az amerikaiak álláspontja keményebb a kudarcra, mint a mohósággal szemben. A piaci társadalmakban az ambíciózus emberektől elvárják, hogy keményen képviseljék az érdekeiket, és a választóvonal az önérdék és a mohóság között gyakran elmosódott. Ám a vonal siker és kudarc között nagyon is éles. És az Amerikai Álomnak központi eleme az a gondolat, hogy az emberek sikereikért megérdemlik az elismerést.

Bár futólag érintette a mohóság kérdését, Obama elnök megértette, a harag és a frusztráció mélyebb oka az volt, hogy a kudarcot jutalmazták. Azzal egyidejűleg, hogy bejelentette a vezetői fizetések korlátozását az állam által megsegített vállalatoknál, Obama azonosította az állami mentőakciót övező felháborodás igazi okát:

„Ez Amerika. Mi nem rosszalljuk, ha valaki gazdag. Senkitől nem sajnáljuk a sikerét. És természetesen hiszünk abban, hogy a sikert jutalmazni kell. Ám az embereket felháborítja – és joggal –, ha a vállalatvezetőket a kudarcért jutalmazták, pláne ha az amerikai adófizetők pénzéből.”²⁷

Az egyik legkülönösebb kijelentés az állami mentőakciókkal kapcsolatos morális ügyekben Charles Grassley republikánus szenátortól

(Iowa állam) származik. A bónuszfizetésekkel kapcsolatos felháborodás tetőpontján egy iowai rádióinterjú során kijelentette: a legjobban az zavarja őt, hogy a vállalatvezetők semmilyen felelősséget nem hajlandók vállalni a kudarcukért. „Egy kicsit jobb érzésekkel viseltetnénk az emberek irányukban, ha a japán példát követve kiállnának az amerikai nép elé, és meghajolva bocsánatot kérnének – aztán vagy lemondanának, vagy harakirit követnének el.”²⁸

Grassley később megmagyarázta, hogy nem arra szólította fel a vállalatvezetőket, hogy kövessenek el öngyilkosságot. De azt valóban szerette volna, ha elismerik a felelősségüket a kudarcért, megbánást tanúsítanak, és nyilvánosan bocsánatot kérnek. „Semmi ilyesmit nem hallottam a vállalatvezetőktől, és ez nagyon megnehezíti a körzetem adófizetői számára, hogy folytassák a pénz kilapátolását.”²⁹

Grassley megjegyzése megerősít abban az érzésben, hogy az állami mentőakciókkal kapcsolatos felháborodás nem annyira a mohóságról szól; a legtöbb amerikai igazságosságérzetét az sértette, hogy adódollárjaikat a kudarc jutalmazására fordítják.

Ha ez így van, fel kell tenni a kérdést, hogy helyes-e az állami mentőakcióknak ez az értelmezése. Vajon a nagy bankok és befektetési vállalatok elnökei és vezetői tényleg hibáztathatók-e a pénzügyi válságért? Számos vállalatvezető szerint a válasz – nem. A pénzügyi válságot kivizsgáló kongresszusi bizottságok előtt tett nyilatkozataikban azt hangsúlyozták, hogy mindent megtettek, amit a rendelkezésükre álló információk birtokában megtehettek. A Bear Stearns, egy 2008-ban összeomlott Wall Street-i befektetési bank volt első számú vezetője azt nyilatkozta, hogy hosszasan és alaposan elgondolkodott azon, tehetett volna-e valami mást. Arra a következtetésre jutott, hogy megtett mindent, amit tudott. „Egyszerűen nem tudtam volna mást kitalálni, amivel (...) a helyzet megváltozott volna.”³⁰

Más, csődbe ment cégek vezetői is így vélekedtek, azt állítva, hogy egy, a hatókörükön kívül eső „pénzügyi cunami” áldozatai voltak.³¹ Ezt a felfogást osztották a fiatal kereskedők is, akik nem igazán értették, hogy a közvélemény miért háborodik fel a bónuszaikon. „Semmilyen együttérzéssel nem találkozni – mondta egy Wall Street-i

kereskedő a *Vanity Fair* újságírójának. – Pedig mi tényleg keményen dolgoztunk.”³²

A „cunami” metafora, különösen a pénzügyi körökben, a mentőakciókkal kapcsolatos visszatérő kifejezéssé vált. Ha a vállalatvezetőknek igazuk van, miszerint vállalataik csődjét elháríthatatlan gazdasági erők, és nem saját döntéseik okozták, ez megmagyarázza, hogy miért nem adtak hangot lelkiismeret-furdalásuknak, ahogy Grassley szenátor elvárta volna. Ám ez komoly kérdéseket vet fel a kudarcról, sikerről és az igazságosságról.

Ha a nagy rendszerszintű gazdasági erők okolhatók a 2008–2009-es évek katasztrofális veszteségeiért, akkor talán azt is mondhatjuk, hogy ugyanezen erők működésével magyarázhatók a korábbi évek fantasztikus nyereségei is. Ha az időjárást okoljuk a rossz évekért, hogy lehet, hogy a bankárok, kereskedők és Wall Street-i vállalatvezetők tehetségével, bölcsességével és szorgalmával magyarázzuk a nap-sütéses idők óriási nyereségeit?

Szembeesülve a közvélemény felháborodásával a kudarcért kifizetett bónuszok kapcsán, a vállalatvezetők úgy érveltek, hogy a pénzügyi eredmények nem csupán tőlük függnek, de olyan erőktől is, amelyek kívül esnek a hatókörükön. Lehet, hogy igazuk van. Ám akkor okkal vonhatjuk kétségbe azt az igényüket, hogy aránytalanul nagy javadalmazásban részesüljenek a jó időkben. Nyilvánvaló, hogy a hidegháború befejeződése, a kereskedelem és tőkepiacok globalizálódása, a személyi számítógépek megjelenése, az internet és egy sor más tényező szintén fontos szerepet játszott a pénzügyi szektor sikerében az 1990-es években és a 21. század első éveiben tapasztalt nagy fellendülés idején.

2007-ben a nagyvállalatok első számú vezetői az átlagos munkás fizetésének 344-szeresét keresték.³³ Milyen alapon, ha egyáltalán van ilyen, érdemelnek a vezetők ennyivel többet, mint a beosztottaik. Legtöbbjük keményen dolgozik, és egész tehetségét a munkájának szenteli. Ám vegyük figyelembe a következőket: 1980-ban az első számú vezetők csak 42-szeresét keresték annak, amit a munkásaik.³⁴ Talán az 1980-as években a vezetők kevésbé voltak szorgalmasak és tehet-

ségesek, mint amilyenek manapság? Vagy a jövedelmkülönbségek más, a tehetségtől és szaktudástól független tényezőket is tükröznek?

Vagy hasonlítsuk össze az amerikai vállalatvezetők fizetését más országbeli kollégáikéval. A legnagyobb amerikai vállalatok csúcspann vezetői átlagosan évi 13,3 millió dollárt kerestek (2004–2006-os adatok), míg európai kollégáik 6,6 millió, a japánok pedig 1,5 millió dollárt.³⁵ Vajon az amerikai vállalatvezetők kétszer többet érdemelnek európai kollégáiknál, és kilencszer többet a japán vállalatvezetők-nél? Vagy ezek a különbségek az erőfeszítésen és tehetségen túl más tényezőket is tükröznek?

Az állami mentőakciókkal kapcsolatos közfelháborodás, amely az Egyesült Államokat 2009 elején hatalmába kerítette, azt az általános osztott nézetet fejezte ki, hogy akik kockázatos befektetéseikkel tönkreteszik vállalataikat, nem érdemelnek millió dolláros bónuszokat. Ám a bónuszokkal kapcsolatos vita azt a kérdést is felveti, hogy ki mit érdemel meg a jó időkben. Vajon a sikeresek megérdemlik a piac által adományozott nagy bónuszokat, vagy a bónusz összegében figyelembe kéne venni más tényezőket is, amelyek kívül esnek a vállalatvezetők hatókörén? És milyen hatással van mindez az állampolgárok kölcsönös kötelezettségeire – jó és rossz időkben? Ma még nem mondható meg, hogy a pénzügyi válság elindít-e nyilvános vitát ezekről a szélesebb kérdésekről.

Az igazságosság három megközelítése

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy egy társadalom igazságos-e, valójában azt kérdezzük, hogyan osztja el azokat a dolgokat, amelyek fontosak nekünk – a jövedelmet, a kötelezettségeket, a jogokat, a hivatásokat és a megbecsülést. Az igazságos társadalom ezeket a dolgokat a helyes módon osztja el; mindenkinek azt juttatja, amit megérdemel. A nehézségek akkor kezdődnek, amikor azt kérdezzük, hogy mit érdemelnek meg az emberek, és miért.

Már elkezdünk a birkózást ezekkel a kérdésekkel. Amikor eltűnődünk azon, hogy mi helyes és mi nem a nyereszkeskedési célú áremelések